

JULIA MURRMANN

Uniwersytet Warszawski, Warszawa

TERMIN KULTURA FIZYCZNA Z PERSPEKTYWY SOCJOLINGWISTYCZNEJ

Słowa kluczowe: kultura fizyczna, kultura, sport, język, socjolingwistyka.

STRESZCZENIE

Artykuł prezentuje wyniki badań nad etymologią, historią, znaczeniem i zakresem terminu *kultura fizyczna*, a także jego współczesnym wykorzystaniem w różnych kontekstach społecznych i w wybranych językach objętych analizą (polski, angielski, niemiecki, francuski i włoski, sporadycznie inne języki). Na podstawie przeprowadzonej analizy stwierdza się, że owo najbardziej kompleksowe, najbardziej pojemne semantycznie, nadrzędne pojęcie na określenie wszelkich działań podejmowanych dla rozwoju psychofizycznego oraz w ramach troski o ciało i zdrowie jest stopniowo wypierane i zastępowane przez „falszywe” synonimy i hiponimy.

WPROWADZENIE

W nawiązaniu do oryginalnej koncepcji pedagoga i filozofa Andrzeja Pawluckiego (2015), formułującego nowy paradygmat w obszarze refleksji dotyczącej nauki o kulturze fizycznej¹, niniejszy artykuł należy rozumieć jako rezultat rozważań językoznawcy, a dokładniej socjolingwisty, nad interpretacją i funkcjonowaniem pojęcia *kultury fizycznej*. Skupiono się na etymologii, historii, znaczeniu, zakresie oraz współczesnym użyciu nazwy *kultura fizyczna* w różnych kontekstach społecznych i w arbitralnie wybranych językach objętych analizą (polskim, angielskim, niemieckim, francuskim i włoskim oraz sporadycznie innych).

Przesłanką do podjęcia badań w tym zakresie było to, iż pojęcie *kultura fizyczna*, obecne w literaturze przedmiotu od ponad stu lat i teoretycznie mocno zakorzenione w tradycji badań nad motorycznością (fizycznością) człowieka, zdaje się nie opuszczać strefy naukowego dyskursu akademickiego (i to w dużej mierze rozważań teoretycznych m.in. polskich badaczy) i być stopniowo — aczkolwiek systematycznie — wypierane (zarówno w fachowej literaturze przedmiotu, jak i w kontekstach potocznych i publicz-

¹ W dużym uproszczeniu propozycja Pawluckiego sprowadza się do stwierdzenia, iż najrzetelniejsze badania w zakresie kultury fizycznej prowadzić powinni specjaliści od poszczególnych dziedzin, rozparcelowując ten obszar między siebie i tworząc specjalizacje szczegółowe, czyli np. socjologowie — socjologia kultury fizycznej, psychologowie — psychologia kultury fizycznej, filozofowie — filozofia kultury fizycznej, pedagodzy — pedagogika kultury fizycznej.

nych) przez inne konkurencyjne terminy, wykorzystywane poprawnie lub w sposób nie do końca uprawniony.

W pierwszej części artykułu podjęto próbę ustalenia proveniencji samego pojęcia *kultura fizyczna* oraz jego ewolucji: od momentu (przypuszczalnie) pierwszego użycia poprzez stadium terminu bardzo chętnie wykorzystywanego w pewnym konkretnym reżimie politycznym aż po okres (świadomej) rezygnacji i zastąpienia go innymi pojęciami w wielu środowiskach i kontekstach społecznych. Dalej zebrano i omówiono wybrane definicje kultury fizycznej, wskazując na niejasne i rozmyte granice znaczenia i zakresu tego terminu i tym samym uwidaczniając panujący chaos pojęciowy. Ponadto w artykule dokonano przeglądu współczesnych użyć terminu *kultura fizyczna* i innych (bliskoźnacznych, zawierających się wewnątrz, fałszywie synonimicznych itd.) w różnych kontekstach życia społecznego.

ETYMOLOGIA POJĘCIA *KULTURA FIZYCZNA*

Etymologicznie pojęcie *kultura fizyczna* należy wyprowadzić od dwóch słów obcej proveniencji, przy czym obecnie oba człony funkcjonują autonomicznie w języku polskim (podobnie jak i w innych językach) w różnych kontekstach znaczeniowych.

Kultura (łac. *colere* — uprawiać, dbać, pielęgnować, kształcenie/uprawa) pochodzi od łacińskiego *cultus agri* (dokładnie „uprawa roli”), później używanego w znaczeniu *cultura animi* („uprawa umysłu”) (Golka 2008: 32–33). Trudno znaleźć pojęcie szersze znaczeniowo: „Nie ma nic bardziej nieokreślonego niż słowo kultura i nic bardziej zwodniczego, jak stosowanie go do całych ludów i całych epok”, pisał niemiecki filozof Johann Gottfried Herder (1962: 4). W konsekwencji jest to termin wieloznaczny, interpretowany w wieloraki sposób przez przedstawicieli różnych nauk (archeologów, etnografów, antropologów, psychologów, socjologów, kulturoznawców). Filozof Jerzy Kosiewicz (2004: 67) ustalił, że istnieje ponad 200 różnych definicji kultury stosowanych w akademickich dyscyplinach kulturoznawczych. Zakres pojęcia jest niezwykle szeroki i poszczególne ujęcia mogą eksponować różne elementy w zależności od przyjętej perspektywy: istnieją definicje zorientowane praktycznie, te o proveniencji antropologicznej, te nawiązujące do behawioralnego punktu widzenia, te opisowo-wyliczające (nominalistyczne). W konsekwencji kultura może być rozpatrywana jako forma świadomości społecznej, jako sfera wartości symbolicznych, w wymiarze materialnym (jako ogół wytworów ludzi) albo niematerialnym: duchowym i symbolicznym (wzory myślenia i zachowania). Istnieją ujęcia traktujące kulturę atrybutywnie lub dystrybutywnie, szeroko lub wąsko (*sensu largo* lub *stricto*), opisujące kulturę w rozumieniu wartościującym lub opisowym, co odzwierciedlają dwa przymiotniki: kulturalny — kulturowy (Golka 2008: 43). Nie sposób wyliczyć i przywołać wszystkich definicji i ich twórców. W kontekście późniejszych rozważań dotyczących zastosowania i rozumienia terminu *kultura* w teorii kultury fizycznej warto jednak przytoczyć definicję kultury (jedną z wielu tej samej autorki) wybitnej polskiej socjolog Antoniny Kłoskowskiej, eksponującą antropologiczny, socjocentryczny i behawioralny punkt widzenia: „[...] kultura jest to względnie zintegrowana

całość obejmująca zachowania ludzi, przebiegające według wspólnych dla zbiorowości społecznej wzorów wykształconych w toku interakcji, oraz zawierająca wytwory takich zachowań” (Kłoskowska 1981: 40). Powszechnie spotykane zestawienia (rozumiane jako jednostka leksykalna) z terminem „kultura” to: kultura ludowa, kultura masowa, kultura narodowa, kultura elitarna, kultura popularna, kultura regionalna, kultura lokalna, kultura polityczna, kultura języka, kultura organizacyjna, kultura materialna, kultura duchowa, kultura społeczna, a także kultura fizyczna.

Przydawka przymiotna „fizyczna” wywodzi się od greckiego słowa *physis* (gr. φύσις). Termin ten jest najczęściej tłumaczony jako „natura” (może także oznaczać naturalny rozwój lub ewolucję występującą w przyrodzie), a zatem w konsekwencji „fizyczny” jest określeniem synonimicznym do „naturalny”. W uzusie językowym przymiotnik „fizyczny” ma kilka podstawowych znaczeń. Po pierwsze, dotyczy fizyki (jako nauki) i zjawisk, którymi ona się zajmuje, również przyrody i ukształtowania skorupy ziemskiej. Po drugie, odnosi się do wyglądu zewnętrznego człowieka i organizmu człowieka. Po trzecie, może oznaczać „seksualny” oraz „dostępny zmysłom”. Wreszcie istnieje znaczenie podkreślające wykonywanie pracy wymagającej siły mięśni („oparty na sile mięśni”) oraz dotyczy „wyrobienia sportowego” (*Słownik języka polskiego PWN* 2007). Powszechnie używane wyrażenia z przymiotnikiem „fizyczny” to: geografia fizyczna, praca fizyczna, kontakt fizyczny, ból fizyczny, pociąg fizyczny, czas fizyczny, objawy fizyczne, a także kultura fizyczna.

Można zauważyć, że powstałe zestawienie, z językoznawczego punktu widzenia, jest zatem niejako oksymoronem — składa się z rzeczownika i epitetu sprzecznego (przymiotnika o przeciwstawnym znaczeniu). Innymi słowy: dwa człony wykluczają się wzajemnie, podobnie jak: „żywy trup”, „sucha woda”, „pracowite lenistwo”, „gorzkie szczęście”. Warto jednak przypomnieć, że wiele antylogii wchodzi do powszechnego użycia, tracąc swoje pierwotnie paradoksalne, sprzeczne znaczenie. Takimi wyrażeniami są, np.: „wirtualna rzeczywistość”, „suchy lód”, „wymowne milczenie” czy „zimne ognie”. W tym kontekście nie szokuje zestawienie kultury (cywilizacji, dziedzictwa) z fizycznością (naturą). Dalej, nawiązując do rozważań Ireneusza Bittnera (1995: 95–96), można stwierdzić, że kultura fizyczna stanowi w sensie pojęciowym jedność merytoryczną, choć ma — tak jak moneta — dwie różne strony: awers o charakterze humanistycznym i rewers o właściwościach praktycznych.

HISTORIA POJĘCIA KULTURA FIZYCZNA

Kosiewicz (2004: 66) zauważa, że chociaż etymologia czy historia terminu *kultura fizyczna* sięga starożytności, to jednak zastosowanie tego pojęcia spopularyzowało się szerzej dopiero w XX w. i trafiło do języka potocznego, czego rezultatem są zniekształcenie sensu, nieporozumienia, sprzeczne oceny, wieloznaczność pojęcia, różnorodne możliwości interpretacji oraz niekiedy wręcz kontradiktoryjność znaczeń (co zostanie szczegółowo omówione w dalszej części artykułu). Na tym etapie rodzi się pytanie o przyczynę takiego stanu rzeczy. Konieczne wydaje się zatem prześledzenie

losów tego pojęcia ze wskazaniem na geograficzne, historyczne i społeczne uwarunkowania użycia tego terminu.

Według dostępnych źródeł określenie *kultura fizyczna* pojawiło się w piśmiennictwie po raz pierwszy w przestrzeni anglojęzycznej w roku 1899, a konkretnie w Stanach Zjednoczonych (Piątkowska 2006: 83). W marcu tamtego roku ukazał się pierwszy numer czasopisma *Physical Culture (Kultura Fizyczna)*, wydawanego w Stanach Zjednoczonych, w języku angielskim, przez Bernarra Macfaddena (1868–1955), amerykańskiego propagatora aktywności ruchowej. Czasopismo poświęcone było tematyce zdrowia, fitness i rozwoju fizycznego. W 1941 r. dodano podtytuł *Beauty and Health (Piękno i Zdrowie)*; w 1944 zmieniono tytuł na *New Physical Culture (Nowa Kultura Fizyczna)*, porzucając podtytuł, a w 1950 r. czasopismo zaczęło się ukazywać pod nowym tytułem: *Macfadden's Health Review (Przegląd Zdrowotny Macfaddena)* (<http://www.magazineart.org/main.php/v/healthandfitness/physicalculture/>). *Physical Culture* było zresztą jednym z wielu magazynów (o przeróżnych profilach) ukazujących się za sprawą wydawnictwa Macfadden Publications, założonego przez samego Macfaddena; warto dodać, że równoległe istniało także czasopismo zatytułowane *Sport*. W opinii znawców tematyki (Wharton 1982: 297; Griffith 2000; Mrozek 1987; Todd 1987) Macfadden odegrał główną rolę w promocji kultury fizycznej w Ameryce, co wynikało z umiejętnego połączenia jego osobistych zainteresowań i przekonań z chęcią zysku. Można również dodać, że przyczynił się w znacznym stopniu do rozpowszechnienia samej nazwy. Przeszedł przecież bowiem do historii jako autor licznych publikacji poświęconych kulturze fizycznej i zdrowiu (m.in. 8-tomowej encyklopedii kultury fizycznej *Macfadden's Encyclopedia of Physical Culture*, której nakład wielokrotnie wznawiano²), założyciel nowojorskiej restauracji *Physical Culture* z kartą dań opartą na potrawach wegetariańskich i szkół treningowych kultury fizycznej *healthatoriums*, a także jako fanatyk diet, zagorzały zwolennik salutogennych głodówek i poszczenia w imię odnowy biologicznej, miłośnik *body-building* oraz proz-

² Warto wymienić tytuły książek zawierające w tytule termin *kultura fizyczna*, a zatem: *Physical Culture for Babies* (1904), wspomniana *Macfadden's Encyclopedia of Physical Culture* (1911–1912; wielokrotnie wznawiana), *Physical Culture Cook Book* (1924), choć należy pamiętać, iż duch pojęcia kultury fizycznej obecny był w licznych poradnikach dotyczących diety, zdrowego trybu życia, zwalczania chorób i dolegliwości, dążenia do piękna i doskonalenia sprawności fizycznej: *Physical Training* (1900), *Fasting, Hydropathy, and Exercise* (1900), *Power and Beauty of Superb Womanhood* (1901), *Strength from Eating* (1901), *Strong Eyes* (1901), *Natural Cure for Rupture* (1902), *Building of Vital Power* (1904), *Health, Beauty, and Sexuality* (1904), *How Success Is Won* (1904), *A Perfect Beauty* (1904), *Muscular Power and Beauty* (1906), *Vitality Supreme* (1915), *Brain Energy* (1916), *Making Old Bodies Young* (1919), *Truth About Tobacco* (1921), *The Miracle of Milk* (1923), *Fasting for Health* (1923), *Constipation: Its Cause, Effect, and Treatment* (1924), *How To Raise a Strong Baby* (1924), *Walking Cure, Pep and Power from Walking — How to Cure Disease* (1924), *Hair Culture* (1921), *Diabetes: Its Cause, Nature and Treatment* (1925), *Headaches: How Caused and How Cured* (1925), *Strengthening the Spine* (1925), *Tooth Troubles* (1925), *Asthma and Hay Fever* (1926), *Colds, Coughs, and Catarrh* (1926), *Foot Troubles* (1926), *Rheumatism, Its Cause, Nature and Treatment* (1926), *Skin Troubles* (1927), *Digestive Troubles* (1928), *Talks to a Young Man about Sex* (1928), *Tuberculosis* (1929), *Home Health Manual* (1930), *After 40 — What?* (1935), *Woman's Sex Life* (1935), *How to Gain Weight* (1936), *How to Reduce Weight* (1936), *Be Married and like It* (1937). Łącznie Macfadden był autorem ponad stu książek.

drowotnej aktywności seksualnej. W istocie: choć zdobył reputację za propagowanie kultury fizycznej i sprawności, prawdziwy rozgłos zyskał za swoje nietypowe poglądy na temat ascezy żywieniowej i prozdrowotnych zachowań seksualnych. Ta wszechstronna, wieloogniskowa działalność przyniosła mu fortunę oraz przydomki, takie jak „muskularny milioner”, „Body Love Macfadden” (Macfadden kochający ciało), „kook” (w slangu: dziwak/wariat) oraz „szarlatan” (Adams 2009; Ernst 1991; Wood 2003).

Termin dotarł niedługo później także na Stary Kontynent i znaleźć go można w tytułach różnych publikacji. W Polsce musiał się pojawić bardzo szybko i był powszechnie używany na początku XX w. Na łamach warszawskiego dwutygodnika *Ruch* w 1908 r. opublikowano pod redakcją Władysława Kozłowskiego np. artykuł zatytułowany *Kultura fizyczna a prasa codzienna* — pojęcie musiało być zatem zrozumiałe dla ówczesnych czytelników (Piątkowska 2006: 83). Słynne dzieło G.A. Duperrona, uważane za pierwszy podręcznik z zakresu kultury fizycznej, zostało wydane w 1925 r. w Moskwie. Należy przypomnieć, że mimo oficjalnej przynależności do „bloku wschodniego” autor był od 1913 r. członkiem Międzynarodowego Komitetu Olimpijskiego (Piątkowska 2006: 84), co oznacza, że miał styczność z „zachodnim” środowiskiem, pozostawał pod jego wpływem i m.in. tam kształtowały się jego światopogląd oraz — siłą rzeczy — słownictwo. Terminu *kultura fizyczna* używali także polscy teoretycy, m.in. Eugeniusz Piasecki, i były pięściarz — dziennikarz Wiktor Junosza-Dąbrowski. Ten drugi w 1933 r. zatytułował swoją książkę *Podstawy ideowe kultury fizycznej* (Godlewski 2005: 522). Mimo iż nieobca była mu koncepcja kultury fizycznej w ZSRR (omawiając kwestie przysposobienia wojskowego, odwołuje się do „Sowietów”), nie łączył on jednak tego pojęcia bezpośrednio z systemem ideologiczno-organizacyjnym, w takim wymiarze, jak robią to późniejsi autorzy.

Termin *kultura fizyczna* musiał być też dosyć powszechnie używany w krajach anglojęzycznych, o czym świadczy jego obecność w licznych dziełach leksykograficznych, np. w słowniku autorstwa Herberta Haaga, Filipa Messa i Geralda Haaga (2012: 186)³ oraz w leksykonie wydanym w 1974 r. z inicjatywy Międzynarodowej Rady Wychowania Fizycznego i Sportu (*Conseil International pour l'Education Physique et le Sport*) działającej pod patronatem UNESCO. Odnosił się przy tym przede wszystkim do narodowych systemów gimnastycznych promowanych w XIX w. w Szwecji przez Pehra Henrika i Hjalmara Lingów, a w Niemczech przez Friedricha Ludwiga Jahna (gimnastyka sportowa i kalistenika) w ramach holistycznego treningu prozdrowotnego i wojskowego. Systemy te wywierały ogromny wpływ na działania edukacyjne i militarne, i *nolens volens* naznaczyły, czy obarczyły, pojęcie *kultury fizycznej*. W rezultacie pojęcie to przestało określać „zwykłą” aktywność fizyczną i zaczęło powoli znikać z powszechnego użycia. A nawet więcej. Zaczęło dryfować w jeszcze mocniej zaakcentowanym kierunku politycznym, zwłaszcza że termin ten szczególnie upodobali sobie po drugiej

³ W dalszej części artykułu przytacza się dokładną treść definicji zawartej w tym słowniku, noszącym *notabene* tytuł — co ciekawe i zaskakujące: *Sport. Physical Education. Sport Sciences*, mimo iż w haśle *kultura fizyczna* mówi się o nadrzędności tego właśnie terminu.

wojnie światowej politycy krajów socjalistycznych. Piotr Godlewski słusznie zauważa, że „[...] w warstwie pojęciowej nad terminem *kultura fizyczna* ciąży spuścizna czasów stalinizmu” (2005: 520). Tam, gdzie rządili komuniści, to, co uważa się za wychowanie fizyczne i sport, nazywano kulturą fizyczną. Wiadomo także, jak wielką rolę odgrywała właśnie kultura fizyczna w systemie politycznym, jakim jest narodowy socjalizm: kultura fizyczna stanowiła integralną część kultury państw bloku wschodniego i jako taka była przedmiotem szczególnej opieki partii. Poprzez wychowanie fizyczne naród miał się stać silny i zdrowy. Nie chodziło jednak o dobro jednostek, lecz o zadania polityczne, tj. o pracę na rzecz państwa. W sporcie wyczynowym ważne było ukazanie wyższości ustrojowej kraju i systemu, a nie dążenie do doskonałości sportowca i ruchu. W tym kontekście warto przytoczyć opis znaczenia kultury fizycznej w krajach totalitarnych socjologa Krzysztofa Jankowskiego:

System kultury fizycznej, podobnie jak inne systemy i instytucje społeczne, podporządkowany jest państwu, a jego zadaniem jest realizacja celów przede wszystkim o charakterze instrumentalnym. Jak się wydaje, do najważniejszych cech, jakie należałoby wyróżnić, można zaliczyć: wykorzystanie kultury fizycznej a zwłaszcza sportu jako narzędzia oddziaływań propagandowych. Sukcesy mają w przekonaniu rządzących udowodnić wyższość jednego systemu politycznego nad innymi lub świadczyć o dominacji własnej nacji. Po wtóre ukierunkowanie edukacji fizycznej, zwłaszcza ludzi młodych, na powszechną militaryzację społeczeństwa, i wreszcie wykorzystanie kultury fizycznej do sterowania nastrojami mas (np. pokazy gimnastyczne na stadionach z tysiącami uczestników itp.) (Jankowski 2011: 292).

Wobec powyższego należy zdać sobie sprawę, że przez ponad pół wieku wychowanie fizyczne i sport, nazywane „kulturą fizyczną”, poddawane były w Europie Wschodniej rządzonej przez komunistów intensywnej indoktrynacji. Sport w państwach tzw. obozu socjalistycznego został całkowicie znacjonalizowany. W założeniu miał służyć nie tylko jednostkom, lecz przede wszystkim społeczeństwu, a więc socjalistycznemu państwu. Tak było *notabene* również w innych dziedzinach życia: dobro społeczne (państwa, ogółu, wszystkich) traktowano ponadjednostkowo. W rzeczywistości wychowanie fizyczne i sport wykorzystywano do celów komunistycznej propagandy. Termin ten wszedł do oficjalnej frazeologii państwowej administracji sportowej, ochnocho przejęli go też marksistowsy ideolodzy sportu i wychowania fizycznego z wyższych szkół o profilu sportowym i bez większych oporów przyjął się on w ruchu sportowym (Godlewski 2005: 520–521). Przyjęty w latach 40. ubiegłego wieku system organizacyjny funkcjonuje w pewnym sensie i w niektórych kręgach do dziś. Stąd też, jak zauważa Lech Jaczynowski (2000: 30), wielu naukowców uważa, że termin *kultura fizyczna* wywodzi się wręcz pierwotnie z języka rosyjskiego i stąd niechęć czy świadoma rezygnacja z tego pojęcia. Niewątpliwie okres skrajnie lewicowego oddziaływania odcisnął piętno na sformułowaniu *kultura fizyczna* i dlatego przyłgnęła do niego bardzo mocno (czy wręcz zbyt silnie) ta „niewygodna etykieta”. Zaryzykujemy dobitne stwierdzenie: blok wschodni „obrzydził” ten termin społeczeństwu zachodnioeuropejskiemu, wykazującemu nieskrywaną niechęć do komunizmu i wszystkich modeli socjalistycznych. Co jednak ciekawe, wydaje się, że to przede wszystkim Europa Zachodnia broni się przed

wykorzystywaniem tego pojęcia, podczas gdy jest ono używane w anglojęzycznych krajach — Australii, Kanadzie i Stanach Zjednoczonych. Do takiego wniosku dochodzi m.in. Monika Piątkowska (2006), która bacznie się przyjrzała losowi pojęcia *kultura fizyczna*, próbując ustalić jego rozumienie i funkcjonowanie na świecie (w wybranych państwach i językach), podając „pobudki polityczne” jako jedną z możliwych przyczyn odejścia od niego w krajach Europy Zachodniej.

Przyjrzyjmy się jeszcze dokładniej — w perspektywie diachronicznej — sytuacji w naszym kraju. W Polsce sam termin występował, jak wcześniej wspomniano, już na początku XX w. i do drugiej wojny światowej nie był kojarzony z jakimś konkretnym systemem ideowo-organizacyjnym. W uchwale II Zjazdu Komunistycznej Partii Polski z sierpnia 1923 r. nie pojawia się jeszcze sformułowanie *kultura fizyczna*, mowa jest jedynie o potrzebie podjęcia energicznej pracy w dziedzinie ruchu sportowego (Godlewski 2005: 522). Ideologiczne znaczenie kultury fizycznej wprowadzono w Polsce dopiero po 1945 r., przy czym pierwsze interpretacje były raczej oszczędne w akcenty polityczne i założenia doktrynalne. Z czasem jednak system centralnego zarządzania narzucony przez komunistów przyjął się na gruncie polskim i obejmował stopniowo wszystkie dziedziny życia społecznego, a zatem także wychowanie fizyczne i sport wyczynowy. Jak ustala Jerzy Urniaż (2015: 17), pojęcie kultury fizycznej szczególnie zyskało na popularności pod koniec pierwszej połowy XX w., co ma związek z uchwałą Biura Politycznego Komitetu Centralnego PZPR z 28 września 1949 r. w sprawie kultury fizycznej i sportu. Wprowadzono wówczas system oparty na wzorach radzieckich, który zrywał z koncepcją działalności sportowej z okresu II Rzeczypospolitej, a wychowanie fizyczne i sport od tego czasu stały się istotnymi składowymi kultury fizycznej. Wytyczną dla nowego modelu stanowiły pryncypia ideowe, m.in. powszechność i ludowość, co miało sprzyjać rozwojowi i sprawności fizycznej młodzieży, pracy i obronie państwa oraz wspierać rozwój sportu wyczynowego, od sportowców oczekiwano zaś wysokich wyników w rywalizacji międzynarodowej. Kultura fizyczna miała być środkiem do psychofizycznej przebudowy człowieka, do wychowania typu nowego obywatela: zawodowo-fachowego, politycznie uświadomionego, twórczego, społecznie wyrobionego, zdecydowanego, wiernego systemowi. Chodziło nie tylko o praktyczne wdrożenie tego projektu, lecz także o jego odpowiednią obudowę językową — stąd konieczne było przyjęcie nowej nomenklatury i sformułowanie nośnych haseł do propagandowego stosowania w powszechnym obiegu. W Polsce została w 1950 r. ustanowiona odznaka „Sprawny do Pracy i Obrony” (SPO), która w samej nazwie zawierała cechy pożądane u obywatela. Z wysoką rangą kultury fizycznej i sportu na niespotykaną dotąd w Polsce skalę łączyła się potrzeba rozwoju uczelni i szkół wychowania fizycznego, których zadaniem była troska o zabezpieczenie kadr nauczycielskich i prowadzenie badań naukowych w tej dziedzinie (Gaj, Hądzelek 1991; Szymański 2004). Kultura fizyczna stała się narodową i społeczną wartością, zaakceptowaną i zdefiniowaną, stanowiąc istotny element kultury społecznej. Zajmowała się kształtowaniem fizycznych uzdolnień człowieka podczas zajęć wychowania fizycznego i w sporcie, a także higieną osobistą i organizacją czynnego wypoczynku oraz stosowną do tego nauką. Do 1989 r. pojęcie

kultura fizyczna, w warstwie praktycznej i teoretycznej, było powszechnie uznawane i rozpoznawalne nie tylko w środowisku naukowym, lecz także w społeczności „laików” (pozauczelnianej). Jednocześnie pochodzenie i rozumienie źródeł tożsamości kultury fizycznej nie budziło wątpliwości. Wśród ogromnej większości pracowników dydaktyczno-naukowych uczelni wychowania fizycznego kultura fizyczna tworzyła własną naukę, niezależnie od występującej w niej różnorodności. Dawało to poczucie wartości i naukowości w stosunku do innych dziedzin i nauk, i takiego postrzegania i rozumienia kultury fizycznej nie zmieniła transformacja ustrojowa, mimo tworzenia politycznego klimatu pozbycia się pojęcia kultury fizycznej jako obcego i wrogiego oraz chęci zastąpienia go terminem „sport” (Urniał 2015: 17). Przyjęta w połowie lat 40. terminologia utrwaliła się w działalności naukowej, w dokumentach władzy ustawodawczej i wykonawczej. Rozpoczęta w 1989 r. transformacja polityczna i społeczna (obecna i zauważalna także w sporcie i w innych komponentach systemu kultury fizycznej) przelamuje powoli, aczkolwiek z dużymi oporami, marksistowski model organizacji spraw sportu wyczynowego, masowego (powszechnego) oraz szkolnego (wychowania fizycznego). Doskonale podsumowuje to Godlewski:

Kilkanaście lat deklaratywnej dezintegracji systemu socjalistycznej kultury fizycznej nie oznacza pełnego odrzucenia marksistowskiej koncepcji „kultury fizycznej”, mimo iż stała się ona amorficzna — istniejąca terminologia nie dla wszystkich jest eklektyczna — nadal mamy ustawę o „kulturze fizycznej” (faktycznie to ustawa o wychowaniu fizycznym i sporcie; [...] rekreacji i rehabilitacji poświęcono zaledwie dwa artykuły: 42 i 43) (Godlewski 2005: 526).

Nie ulega wątpliwości, iż od początku lat 90. zaszły w życiu polityczno-społeczno-gospodarczym olbrzymie zmiany i objęły one także sektor sportowy. Język, będący odzwierciedleniem sposobu myślenia i pamięci ludzkiej, „zapomina” jednakże wolniej: cała frazeologia wokół hasła *kultura fizyczna* zgodna była z ideologicznymi i politycznymi założeniami państwa zarówno w okresie stalinizacji, jak i później w tzw. realnym socjalizmie i termin ten nadal kojarzy się z doktryną polityczną z okresu przed transformacją i z zasadą centralnego sterowania typową dla krajów socjalistycznych. Proces „zapomnienia językowego” jest zawsze długotrwały. Zwłaszcza że równoległe toczy się inne postępowanie obowiązujące przede wszystkim w zakresie nomenklatury władzy ustawodawczej i wykonawczej. Pod wpływem tendencji do unifikacji w ramach Unii Europejskiej rozpoczyna się odgórny proces modernizacji terminologii: w nazwach ministerstwa, stowarzyszeń i federacji króluje słowo *sport* (zob. tabela 3). Nowo tworzone organizacje i projekty ustaw unikają terminu *kultura fizyczna*, znika on również z innych rządowych dokumentów i oficjalnej retoryki.

Podsumowując rozważania o historii terminu, można powiedzieć, że mamy do czynienia ze stosunkowo „młodym”, nieco ponadstuletnim, pojęciem o „zaczętej genezie” i „trudnych losach”. Obecne komplikacje i niejasności w nomenklaturze są spowodowane tym, iż (najprawdopodobniej) termin ten został użyty po raz pierwszy w środowisku amerykańskim (neutralnie i zgodnie z etymologicznymi przesłankami), później został — wciąż prawidłowo — wykorzystany do opisu systemów dbałości o rozwój

motoryczny, ciało i zdrowie w Niemczech i Szwecji, a następnie przylgnął do pewnych praktyk typowych dla ustroju socjalistycznego i posilkowała się nim marksistowska ideologia. System komunistyczny w pewnym sensie wypaczył początkowe znaczenie terminu, uwikłał go w politykę, naznaczył go „na czerwono”, ściągnął lawinę krytyki i tym samym doprowadził do pewnego zniechęcenia go i stopniowej, aczkolwiek systematycznej i świadomej rezygnacji z niego. Właśnie ze względu na tę przyklepioną etykietę polityczną i negatywną konotację pojęcie to jest obecnie niezrozumiałe lub niewłaściwie interpretowane.

ZNACZENIE I ZAKRES POJĘCIA KULTURA FIZYCZNA I TERMINÓW KONKURENCYJNYCH

Pojęcie *kultura fizyczna* jest związane, jak zauważa Kosiewicz, „[...] z wielością, różnorodnością i zmiennością zjawisk natury społecznej, podmiotowej i przyrodniczej, dotyczącej humanizacji przyrody” (Kosiewicz 2004: 66). Jeśli przypomnieć, jak wiele trudności przysporzyło zbudowanie definicji kultury, to nie ma się co dziwić, że także definicja kultury fizycznej może budzić kontrowersje. Przydawka przymiotna z jednej strony specyfikuje i zawęża zakres pojęcia, a z drugiej stanowi nawiązanie do innej sfery i łączy je z przestrzenią fizyczności i natury. W tym pojęciu mieści się zatem ta część kultury, która związana jest z rozwojem psychofizycznym (a zatem zarówno zewnętrznym — biologicznym, somatycznym, jak również wewnętrznym — duchowym, psychicznym) człowieka, dbałością o zdrowie, poprawną postawę, sprawność, wydolność fizyczną oraz piękno ruchu i ciała. Warto przywołać na początku definicje kultury fizycznej z ogólnych, tj. niespecjalistycznych, słowników. W pierwszym powojennym *Słowniku języka polskiego*, pod redakcją Witolda Doroszewskiego, znajdziemy wyjaśnienie, że kultura fizyczna to uprawianie sportu i sprawność fizyczna osiągnięta dzięki uprawianiu sportu, a w jednym z najnowszych dzieł leksykograficznych, *Uniwersalnym słowniku języka polskiego* pod redakcją Stanisława Dubisza, czytamy, że to dziedzina obejmująca naukę o wychowaniu fizycznym, sport, higienę osobistą oraz racjonalną organizację czynnego wypoczynku. Warto zaznaczyć, że nie odnotowuje takiego związku kognitywny *Inny słownik języka polskiego* pod redakcją Mirosława Bańki.

Dokładniejsze definicje kultury fizycznej znajdziemy w dziełach specjalistycznych. Niewątpliwie poprawne i precyzyjne są te, w których uwypukla się znaczenie systemu wartości, światopoglądu, przekonań i postaw (co podkreśla Maciej Demel), a także tradycji (dorobku społecznego) oraz indywidualnych i społecznych potrzeb jednostek (co akcentuje Andrzej Wohl); udaną syntezą jest również definicja zawarta w ustawie o kulturze fizycznej z 1996 r.:

Kultura fizyczna obejmuje te wszystkie **wartości**, które wiążą się z fizyczną postacią i fizycznym funkcjonowaniem człowieka, zarówno w jego własnym subiektywnym odczuciu, jak też w obrazie społecznie zobiektywizowanym. Analogicznie do innych wartości kulturowych mają one charakter dynamiczny, kształtują poglądy i postawy ludzkie (Demel 1974: 215).

Kultura fizyczna to całokształt **dorobku społecznego** w dziedzinie pielęgnacji ciała, to jest całokształt systematycznie stosowanych środków natury sprawnościowej, wychowawczej, higienicznej i rozrywkowej, wpływających na rozwój fizyczny ludzi, rozwój ich aparatu ruchowego oraz przystosowanie tegoż aparatu do wszechstronnych potrzeb osobowości ludzkiej w danych warunkach rozwoju życia społecznego (Wohl 1974: 219).

Kulturą fizyczną jest wiedza, wartości, zwyczaje, działania podejmowane dla zapewnienia rozwoju psychofizycznego, wychowania, doskonalenia uzdolnień i sprawności fizycznej człowieka, a także dla zachowania oraz przywracania jego zdrowia (Ustawa z dnia 18 stycznia 1996 r. o kulturze fizycznej, Dz.U. 1996, nr 25, poz. 113, rozdz. 1 art. 1).

Warto też przytoczyć pewną zagraniczną definicję kultury fizycznej, pochodzącą z uznanego międzynarodowo dzieła, jakim jest słownik *Dictionary. Sport — Physical Education — Sport Science* (w tytule nie ma mowy o kulturze fizycznej!) autorstwa Herberta Haaga, Filipa Messa i Geralda Haaga:

Physical culture — originally term for the image of the life reform movement around the turn of the century in Germany, with efforts towards holistic care and improvement of human health and performance capacity and therefore of the entire human being (the term is still contained in free body culture, which represents optional dress bathing, i.e. going to nude beaches). As a component of the socialist working culture, the term was picked up by the Arbeiter-, Turn- und Sportbewegung (Workers', Gymnastics and Sport Movement) and is today the most comprehensive term for sport and physical exercises; it was part of the national culture in (former) socialist countries (Haag, Mess, Haag 2012: 186).

Istnieje oczywiście jeszcze wiele innych, bardziej lub mniej udanych, szerszych lub węższych, starszych lub nowszych definicji kultury fizycznej i nie sposób przywołać tu ich wszystkich. Przegląd ten zamknijemy ujęciem Zbigniewa Krawczyka, zgodnie z zapowiedzią socjolog oparł się na przywoływanej wcześniej definicji kultury Kłoskowskiej, eksponującej antropologiczny, socjocentryczny i behawioralny punkt widzenia, pozostawiając takie samo rozłożenie akcentów:

Kultura fizyczna to względnie zintegrowany i utrwalony system zachowań w dziedzinie dbałości o rozwój fizyczny, sprawność ruchową, zdrowie, urodę, fizyczną doskonałość i ekspresję człowieka, przebiegających według przyjętych w danej zbiorowości wzorów, a także rezultaty owych zachowań. Jako taka wiąże się ona integralnie ze zjawiskami wychowania, higieny osobistej i społecznej, pracy i wypoczynku oraz dążeniem do poprawy materialnych i psychicznych warunków ludzkiego bytowania (Krawczyk 1983: 11).

Jest to definicja bardzo obszerna, uznawana za najbardziej odpowiednią i reprezentatywną, chyba także najczęściej cytowana, ale nawet ona nie uniknęła słów krytyki: zdaniem Kosiewicza (2004: 69) jest zbyt redukcjonistyczna i niewystarczająco eksponuje wartości duchowe współdziałające w tworzeniu przejawów kultury fizycznej (nie tylko cielesnej, ale także materialnej). Żeby nie wdawać się w dyskusję nad zasadnością tego zarzutu, można zaakcentować różnorodność, wieloznaczność i wieloaspektowość pojęcia kultury fizycznej, przekładające się na interdyscyplinarność i multidyscyplinarn-

ność w prowadzeniu badań, i sklonić się ku opisowo-wyliczającym ujęciom. Krawczyk wymienia cztery typy (rodzaje) rozumienia kultury fizycznej:

- jako całokształt materialnego środowiska, kształtowanego przez człowieka zgodnie z jego możliwościami, potrzebami i wartościami,
- jako system wartości, działań oraz ich efektów w dziedzinie cielesnej aktywności człowieka, zależnych od zewnętrznych warunków i stymulowanych przez społeczne potrzeby,
- jako zespół form aktywności ruchowej człowieka, podejmowanych świadomie i celowo dla pomnażania zdrowia, rozwoju sprawności fizycznej i urody człowieka, podporządkowanych wzorowi osobowości wszechstronnej, harmonijnej i dynamicznej,
- jako synonim sportu, przy czym użycie to nie jest typowe dla Polski i innych krajów Europy Środkowej i Wschodniej (Krawczyk 1997: 11–12).

To ostatnie rozumienie zdaje się zyskiwać w ostatnim czasie na popularności, także niestety w Polsce, i „sport” dołącza tym samym do grupy — chciałoby się powiedzieć — konkurencyjnych wobec kultury fizycznej pojęć, które pozostają niewątpliwie we wzajemnej relacji i są terminami bliskoznacznymi, podobnie interpretowanymi w pewnych kontekstach, lub hiponimicznymi, ale nie synonimicznymi (tożsamymi), gdyż zakres ich znaczenia nie jest identyczny. Bardziej nośnego i mocno propagowanego pojęcia *sport* nie sposób jednakże utożsamiać z poznawczo dużo szerszym i kulturowo pełniejszym określeniem *kultura fizyczna*. Jak podkreśla Urniaż, „[...] termin *sport* nie może uogólniać całej kultury fizycznej, chociażby z racji widocznych paradygmatów oraz różnic systemowych i aksjologicznych wnoszonych w życie społeczne. Można nawet uznać, że kultura fizyczna pełni tu rolę nadrzędną” (Urniasz 2015: 21). Sport to przecież, na równi z wychowaniem fizycznym, rehabilitacją ruchową, rekreacją i turystyką, tylko jeden z elementów tworzących kulturę fizyczną. Niewątpliwie, porównując z innymi elementami, sport wyczynowy jest najbardziej spektakularny, widoczny (medialnie i ogólnospolecznie), dynamicznie rozwija się i pochłania olbrzymie środki finansowe, przekładające się na zwielokrotnioną i wzmocnioną obecność w przestrzeni społecznej. Jak zauważa Krawczyk: „[...] jest rzeczą charakterystyczną, że ten ostatni [„wielki” sport — J.M.] ze względu na swoje walory widowiskowe i międzynarodowy zasięg jest wyjątkowo ekspansywny, dlatego też często pojmowany jest jako synonim sportu w ogóle” (Krawczyk 2011: 28). Niemniej jednak olbrzymia popularność i funkcjonowanie w świadomości społecznej w żaden sposób nie uprawniają do rezygnacji z hiperonimicznego pojęcia *kultura fizyczna* i redukcji do hiponimu — z założenia podrzędnego i obejmującego tylko część zakresu. Mialoby to bowiem poważne, zubażające kulturę (*sensu largo*) konsekwencje.

Innym konkurencyjnym, bliskoznacznym pojęciem jest *kultura somatyczna* (wywodzące się z greckiego *somatikós* od *sóma*, *-atos* ‘ciało’), oznaczające kulturę cielesną (a także fizyczną). Używanie tego terminu zamiennie z pojęciem *kultura fizyczna* (praktykowane przez część przedstawicieli nauk o kulturze fizycznej) jest uzasadnione tylko w niektórych kontekstach, gdyż pojęcia te — etymologicznie — mają różniące się

zakresy, jedynie w pewnej części krzyżujące się i zachodzące na siebie (Kosiewicz 2004: 72–73). Niewątpliwie definicja kultury somatycznej i definicja kultury fizycznej mają wspólne merytoryczne pole zainteresowań, dotyczące zachowań w dziedzinie dbałości o rozwój fizyczny, sprawność ruchową, zdrowie i fizyczną doskonałość człowieka, ale różni je to, iż kultura somatyczna bierze pod uwagę czysto biologiczną naturę człowieka, kultura fizyczna natomiast zajmuje się poza dbałością o rozwój fizyczny również innymi przejawami aktywności człowieka w sferze — ujmijmy to — kulturowej (artystycznej, materialnej i instytucjonalnej). Należy dodać na marginesie, że dodatkowo sytuację terminologiczną komplikuje obecność w fachowej (głównie antropologicznej) literaturze przedmiotu pojęcia *kultura ciała* wprowadzonego na początku XX w. dla oznaczenia pewnych alternatywnych form fizycznych praktyk, mających na celu powrót do naturalnego trybu życia z ukierunkowaniem na nowe aktywności ciała, m.in. nudyzm, rytmicznie-ekspresyjna gimnastyka, ruch na świeżym powietrzu, budowanie ciała (Wedemeyer-Kolwe 2004). Termin ten pojawia się jako pewien kompleks znaczeniowy (choć zróżnicowany i różnie interpretowany) w różnych językach: w angielskim — *body culture* (Eichberg 1998; Bale 2002), w niemieckim — *Korperkultur* (Eichberg, Hansen (red.) 1989; Wedemeyer-Kolwe 2004), we francuskim — *culture de corps* (Mauss 1973), w duńskim — *kropskultur* (Korsgaard 1982; Nielsen 1993; Vestergard Madsen 2003), w fińskim — *ruumiinkulttuuri* (Sironen 1995).

Kultura somatyczna	Kultura fizyczna
— opiera się na greckim pojęciu <i>soma</i> (ciało)	— opiera się na greckim pojęciu <i>physis</i> (natura)
— odnosi się do ciała ludzkiego jako faktu naturalnego (biologicznego)	— odnosi się do ciała ludzkiego jako faktu kulturowego i naturalnego
— obejmuje całokształt zjawisk cielesnych (w tym fizjologiczne czynności ruchowe poszczególnych układów i organów), które w sensie genetycznym, organicznym, strukturalnym i funkcjonalnym posiadają właściwości czysto biologiczne, a nie kulturowe	— obejmuje tylko te zjawiska cielesne (dbałość o rozwój fizyczny, sprawność ruchową, zdrowie i fizyczną doskonałość), które łączą się ze sferą aktywności człowieka w dziedzinie kultury fizycznej, tj. m.in. sferą artystyczną, materialną i instytucjonalną
— zawiera całokształt osiągnięć medycyny	— zawiera elementy osiągnięć medycyny (rehabilitacja ruchowa)

Tabela 1. Różnice w zakresie pojęć *kultura somatyczna* i *kultura fizyczna*

Źródło: opracowanie własne na podstawie różnych autorów (m.in. Kosiewicz 2004: 72–73)

Kolejnym konkurencyjnym terminem dla *kultury fizycznej* jest *kultura zdrowotna*. Ważny głos w dyskusji nad wzajemnymi relacjami tych dwóch nazw (symbioza czy konkurencja?) zabrał m.in. Zygmunt Jaworski (2009: 109–122). Wyniki jego analiz poświęconych dynamice procesu zmian w interpretacji i definiowaniu pojęć *kultura fizyczna* oraz *kultura zdrowotna* skłaniają do stwierdzenia, że występują „dwie prędkości” zmian:

[...] dużą dynamiką postępu charakteryzują się teoretyczne rozważania dotyczące obu wspomnianych pojęć. W praktyce natomiast ich teoretyczne wykładnie i wynikające z nich wnioski w bardzo powolnym tempie przekładają się na społeczną świadomość ich wartości, a zwłaszcza na działania w codziennym życiu (Jaworski 2009: 109).

W korzystniejszej sytuacji znajduje się jednakże pojęcie *kultura zdrowotna*, które ma przed sobą perspektywę rosnącej aprobaty społecznej, gdy uwzględni się m.in. wzrost znaczenia edukacji zdrowotnej w szkolnictwie, co pokazuje obowiązująca podstawa programowa. W wypadku *kultury fizycznej* mamy natomiast do czynienia z deprecjacją i stopniową degradacją pojęcia, gdyż rozbudowana podstawa teoretyczna nie niweluje kojarzenia kultury fizycznej głównie ze sprawnością fizyczną w wielu kręgach społecznych. Ponadto obserwujemy postępującą ekspansję „brudnego” sportu wyczynowego, który ma w tym kontekście działanie kontrproduktywne. W tej sytuacji symbiotyczne funkcjonowanie *kultury fizycznej* i *kultury zdrowotnej* byłoby — zdaniem Jaworskiego — wskazane i korzystne z punktu widzenia obu nazw. Badania Jaworskiego obejmują zresztą także inne terminy należące do jednej rodziny semantycznej, aczkolwiek konkurencyjne wobec siebie, takie jak: *kultura higieniczna*, *kultura sanitarna*, *kultura zdrowotna*, *higiena*, *wychowanie higieniczne*, *oświata sanitarna*, *oświata zdrowotna*, *wychowanie zdrowotne*, *edukacja prozdrowotna*, *edukacja zdrowotna*.

Sporadycznie znajdują się też w światowej literaturze przedmiotu jeszcze inne propozycje pojęć pretendujących do bycia nadrzędnymi, takie jak: *kultura ruchu/kultura ruchowa* (niem. *Bewegungskultur*, która zostanie omówiona w dalszej części artykułu ze względu na swój niemiecki rodowód), *kultura vitalna (życia)*, *kultura wysiłku czy kultura walki*. Tych dwóch ostatnich sformułowań używał Wiktor Junosza-Dąbrowski w pracy z 1928 r. pt. *Co to jest sport*, w swojej późniejszej twórczości natomiast wykorzystywał już termin *kultura fizyczna* — np. w książce z 1933 r. zatytułowanej *Podstawy ideowe kultury fizycznej*.

Ponadto w wielu wypadkach mamy do czynienia z wykorzystaniem techniki *pars pro toto* (łac. *część za całość*), czyli figury retorycznej polegającej na zastąpieniu nazwy (przedmiotu) przez nazwę jego części. Kultura fizyczna to bowiem pewien „konglomerat” — zbiór wielu elementów, takich jak: wychowanie fizyczne (omówione już wcześniej), sport, rekreacja ruchowa (fizyczna), rehabilitacja medyczna/ruchowa (fizjoterapia), turystyka. Żadnego komponentu, formy lub typu uczestnictwa w kulturze fizycznej (w terminologii językoznawczej: desygnatu kultury fizycznej) nie należy w żadnym wypadku rozumieć jako sformułowania synonimicznego do kultury fizycznej ani też żadne z tych pojęć nie może rościć sobie pretensji do hiperonimii. Wychowanie fizyczne to przecież pewne zamierzone i świadome działania ukierunkowane na kształtowanie stosunku do ciała i fizycznego funkcjonowania i mające na celu rozwój i podtrzymywanie sprawności oraz wytworzenie nawyków ruchowych. Rehabilitacja ruchowa to również pewne kompleksowe i zespołowe przedsięwzięcia na rzecz osoby niepełnosprawnej fizycznie, mające za zadanie przywrócenie utraconego z różnych przyczyn zdrowia lub sprawności fizycznej. Rekreacja (łac. *recreo* — odnowić, ożywić) to czynny wypoczynek lub inaczej forma aktywności fizycznej, zapewniająca regenerację fizyczną i psychiczną

przez wykonywanie czynności interesujących, przyjemnych, pozbawionych elementów obowiązku lub przymusu. W niektórych kontekstach istnieje jednak potrzeba skupienia się przede wszystkim na jednym członie i w rezultacie dochodzi do dezintegracji pojęcia głównego i intensywnej autonomizacji tego właśnie jednego elementu (najczęściej sprawa dotyczy sportu, fizjoterapii lub turystyki). Ze złożoną i wieloczłonową naturą pojęcia *kultura fizyczna* wiąże się jeszcze inny, poważny problem: niewłaściwe jest wymienianie kultury fizycznej wraz z jednym elementem składowym — jest to błąd logiczny. Tu warto przytoczyć myśl Godlewskiego: od początku istniał pewien swoisty konflikt między warstwą semantyczną nowotworu językowego, jakim jest *kultura fizyczna*, a praktyką. Sprawa stała się do tego stopnia niewygodna, że konieczne były korekty, rozwiązania zastępcze i hybrydy terminologiczne w stylu: „kultura fizyczna i sport” czy „kultura fizyczna i turystyka”. W konsekwencji rozpoczął się proces pragmatyzacji pojęcia *kultura fizyczna*, a później jego alienacji (Godlewski 2005: 520).

Problem z rozmytym znaczeniem i zakresem pojęcia *kultura fizyczna* można podsumować, odwołując się do trafnego i — mimo upływu czasu — wciąż aktualnego spostrzeżenia Krawczyka: dominująca rola myślenia w kategoriach „systemów” spowodowała, że kulturę fizyczną (a także wychowanie fizyczne) zaczęto sprowadzać do kategorii ćwiczeń fizycznych, wyrażających się w gimnastycznych, zabawowych (gry i zabawy ruchowe) bądź sportowych czy turystycznych formach (Krawczyk 1982: 2). Takie rozumienie kultury fizycznej pozostaje jako niemal obowiązujące do dziś zarówno w środowiskach naukowych (polskim i europejskim), jak i w świadomości społecznej.

WSPÓLCZESNE UŻYCIE POJĘCIA *KULTURA FIZYCZNA* W RÓŻNYCH KONTEKSTACH SPOŁECZNYCH I W WYBRANYCH JĘZYKACH

Przypomnijmy, iż współczesne rozumienie pojęcia dokonało się w procesie ponadstuletniej ewolucji i walki o miejsce z innymi, konkurencyjnymi nazwami. W świadomości społecznej i językowej termin ten współlistnieje z innymi nazwami, co omówiono szczegółowo na przykładzie wybranych języków i przedstawiono zbiorczo w tabeli 2.

Obszar występowania	Pojęcie nadrzędne	Pojęcia podrzędne / Formy uczestnictwa / Wyrażenia stosowane (często) synonimicznie / <i>Quasi-synonimy</i> / Pseudo-synonimy
Anglojęzyczny obszar kulturowy	physical culture	exercise science, gymnastics, sport / sport science, fitness, recreation, physical activity, movement, leisure, training, competitive / high performance / professional sport, physiotherapy, rehabilitation (rehab), kinesiotherapy, tourism / hospitality (+ turystyki przymiotnikowe, np. dark tourism, active tourism)

Francuskojęzyczny obszar kulturowy	culture physique	sport, sport pour tous, récréation, loisir, activité physique, rehabilitation, physiothérapie, kinésithérapie, tourisme (+ turystyki przymiotnikowe, np. écotourisme, tourisme balneaire)
Niemieckojęzyczny obszar kulturowy	—	Sport, Sportwissenschaft, Sport für alle, Leistungssport / Profisport, Leibesübung, Körperkultur, Bewegungskultur, Turnen / Gymnastik, Training, Rehabilitation (Reha), Physiotherapie (Krankengymnastik), Kinesitherapie, Tourismus / Touristik / Fremdenverkehr (+ turystyki przymiotnikowe, np. Bildungstourismus, sanfter Tourismus)
Polskojęzyczny obszar kulturowy	kultura fizyczna	gimnastyka (ćwiczenia fizyczne) / fitness, wychowanie fizyczne (WF), sport szkolny, sport dla wszystkich / sport rekreacyjny / rekreacja (ruchowa/fizyczna), aktywność fizyczna / ruchowa / sportowa / rekreacyjna, sport wyczynowy / widowiskowy, rehabilitacja, fizjoterapia, kinezyterapia, trening (sportowy/zdrowotny), kultura (pro)zdrowotna, kultura somatyczna, turystyka (+ turystyki przymiotnikowe, np. agroturystyka, turystyka aktywna)
Włoskojęzyczny obszar kulturowy	—	sport, sport per tutti, scienze motorie, attività fisica / ricreativa, ricreazione, movimento, culturismo / cultura fisica, allenamento, sport competitivo / professionistico / agonistico, riabilitazione, fisioterapia, kinesiterapia, turismo (+ turystyki przymiotnikowe: turismo verde, agriturismo itd.)

Tabela 2. Pole semantyczne wyrażenia *kultura fizyczna* w wybranych językach
Źródło: opracowanie własne

W anglosaskim i amerykańskim obszarze pojęcie *physical culture* istnieje, ale mimo dobrej tradycji jest obecnie coraz rzadziej spotykane i zastępowane przez nośny i atrakcyjny termin *sport* oraz — w konkretnych kontekstach — przez terminy węższe.

W obszernym francuskojęzycznym obszarze kulturowym (nie zapominajmy o byłych francuskich koloniach) niezwykle popularny jest termin *sport*, obejmujący znaczeniem niemal każdy rodzaj aktywności fizycznej w kontekście rekreacyjno-wolnoczasowym i profesjonalnym. Może wynikać to z faktu, iż samo słowo *sport* ma rodowód francuski (romański) i wielowiekową tradycję⁴.

⁴ Kwestia historii i etymologii terminu *sport* jest ciekawa: początkowo to w językach romańskich funkcjonuje nazwa czynności rekreacyjnych *disporte*, ale dopiero za pośrednictwem języka angielskiego ze słowa tego powstaje współczesny termin *sport*, który — jako zapożyczenie językowe — rozprzestrzenił się w wielu innych językach. Historyk i anglista Wojciech Lipoński (2004; 2014: 319–320) dokładnie prześledził zawile losy tego terminu. Prototyp słowa „sport” w brzmieniu *disporte* to pojęcie nieznane antykowi, powstałe dopiero w średniowieczu (choć nie można dokładnie ustalić, w której jego fazie) w językach romańskich

W niemieckojęzycznym obszarze kulturowym panuje, jeśli wolno zaryzykować tak mocne stwierdzenie, wyjątkowy chaos pojęciowy i chyba nikt nie ma pomysłu, jak rozwiązać tę niewygodną sytuację terminologiczną. Funkcjonuje pojęcie *Sportwissenschaft* (niem. nauka o sporcie), ale jego przedmiotem zainteresowania jest jednak sport *sensu stricto*. Inny termin, nieco zapomniany lub świadomie wyparty z pobudek politycznych, *Korperkultur*, czyli dokładnie kultura ciała (kultura somatyczna / kultura cielesna), nie ma identycznego zakresu z kulturą fizyczną (o czym była mowa wcześniej). Pierwsze skojarzenie dotyczy zresztą często spotykanego wyrażenia *Frei Korperkultur* (FKK), czyli „wolnej kultury ciała” w znaczeniu nudyzmu, bardzo popularnego skądinąd w Niemczech. Powszechnie używa się też, po prostu, nazwy *Sport*. Starsze, tradycyjne nazwy to *Leibesübungen* (niem. wychowanie fizyczne, dosłownie ćwiczenie ciała) oraz *Turnen* czy *Gymnastik*, które jednak odnoszą się do pewnych form kultury fizycznej. Warto także przypomnieć propozycję autorstwa Austriaka Stefana Grossinga (1993): *Bewegungskultur* (niem. kultura ruchu / kultura ruchowa). Definicja autora przypomina polskie rozumienie kultury fizycznej: *Bewegungskultur* obejmuje wszystkie formy ludzkiego ruchu, podejmowanego codziennie w pracy i w czasie wolnym. Chodziłoby zatem o pojęcie bardzo szerokie, mogące stanowić hasło nadrzędne. W ujęciu Grossinga kultura ruchowa traktowana jest jako styl życia (niem. *Lebensstil*). Istnieją 4 elementy kultury ruchowej, które się wzajemnie przenikają i uzupełniają (czy dopełniają): *Sportkultur*, *Spielkultur*, *Gesundheitskultur* i *Ausdruckskultur*. Kultura ruchowa jest częścią cielesności i wyrazem kultury ogólnej. Ruch daje każdemu człowiekowi, szczególnie dzieciom i młodzieży, impulsy do rozwoju, który należy kontynuować przez całe życie. Przez kulturę sportu (*Sportkultur*) ludzie zdobywają wszechstronne doświadczenie, budują i rozwijają sprawność. Nie chodzi o wyniki (inaczej niż to się dzieje w wypadku sportu wyczynowego), lecz o sposób i możliwości rozszerzania własnych ograniczeń fizycznych. Dzięki temu ludzie uczą się też, jak utrzymywać ciało w zdrowiu i jak się prawidłowo odżywiać. Tu występuje część wspólna (czy zazębiająca się) z kulturą zdrowia (*Gesundheitskultur*). Kultura ruchowa to również kultura gry (*Spielkultur*) wraz ze świadomie przyjętymi zasadami, duchem zespołu i rywalizacji, czynnym uczestnictwem, możliwością wygranej lub przegranej, językiem ciała, nawet ze sztuką cyrkową. Kultura ekspresji / wyrazu (*Ausdruckskultur*) to ostatni element: ruch jest sam w sobie pewnego rodzaju ekspresją wyrażaną poprzez ciało. Dzięki temu kultura ruchowa pomaga się

(francuski, włoski, prowansalski, hiszpański, kataloński, oksytański, rumuński) i oznaczające zabawę, przyjemność, radość. Jest to złożenie składające się z dwóch członów: łacińskiego przedrostka *dis-* określającego przemieszczenie, przesuwanie lub przenoszenie czegoś z jednego miejsca na drugie (analogicznie do przedrostków występujących w wyrazach dyslokacja czy dystans) oraz rdzenia odwołującego się do łacińskiego *porta* (brama, później także drzwi). A zatem *disportae* oznacza dosłownie czynność ‘przenoszenia za bramę’, a metaforycznie jest synonimem ‘aktywnego spędzania czasu poza bramą, ćwiczenia i zabawy rekreacyjnej poza bramami miasta’. Termin ten w XI w. przywędrował do języka angielskiego wraz z mówiącymi po francusku Normanami dokonującymi podboju Anglii. Pierwotna wersja angielska to *desporte* lub *disporte*, z czasem natomiast słowo to dotknęły dwie transformacje fonetyczne. Stosunkowo szybko nastąpił zanik wygłosowego (końcowego) *e*, a następnie doszło do afetyzacji przedrostka *de/di*. W ten sposób w średnio-wiecznej Anglii występować zaczęło nowe słowo — *sport*.

utożsamiać z własnym ciałem. Propozycja Grossinga jest bardzo ciekawa, ale — jak słusznie podkreśla Piątkowska (2006: 86): „[...] bezkrytyczne przyjęcie stanowiska Grossinga wydaje się niemożliwe i absurdalne, gdyż odwołując się do samej definicji *Bewegungskultur*, pod hasłem wszelka działalność rozumieć można też pielęgnowanie rabatka czy budowanie dróg”.

W Polsce oraz w innych krajach Europy Środkowo-Wschodniej termin *kultura fizyczna* istnieje, ale ma swój „bagaż”, o czym obszernie pisano już poprzednio.

We włoskojęzycznym obszarze kulturowym używa się sformułowania *scienze motorie* (wł. nauki o motoryczności) lub *culturismo* — taki termin jako odpowiednik angielskiego *physical culture* podaje Giuseppe Ragazzini (2002: 171) w swoim obszernym włosko-angielskim i angielsko-włoskim słowniku sportu *Dizionario dello sport*. Niewątpliwie jest to jednak raczej dyscyplina sportowa, jaką jest kulturystyka (ang. *body building*; dokładnie ten sam odpowiednik znajdziemy także u Ragazziniego (2002: 30), i tak samo rozumiane jest zresztą pojęcie *cultura fisica* — kalka językowa z angielskiego, rzadko spotykane, choć intuicyjnie zrozumiałe. A zatem również Włosi mają problem z wyborem odpowiedniego terminu. W wielu kontekstach używa się *de facto* mniej pojemnego, aczkolwiek nośnego, hasła *sport* (uważanego zresztą nadal za wyraz obcy i dlatego nieodmienianego w liczbie mnogiej: *lo sport — gli sport*).

We wszystkich językach objętych analizą istnieje wiele internacjonalizów pochodzenia grecko-lacińskiego, jak na przykład: rehabilitacja, fizjoterapia, kinezyterapia.

W tabeli 3 zebrano materiał obrazujący wykorzystanie terminu *kultura fizyczna* oraz terminów bliskoznacznych (tu: konkurencyjnych) w odmiennych kontekstach społecznych oraz w różnych językach (i tym samym w różnych krajach).

Kontekst społeczny	Użycie terminu <i>kultura fizyczna</i>	Użycie pojęcia konkurencyjnego
Nazwy organizacji / stowarzyszeń / towarzystw	Towarzystwo Krzewienia Kultury Fizycznej, Fundacja Rozwoju Kultury Fizycznej, Związek Kultury Fizycznej „Olimp”, Stowarzyszenie Kultury Fizycznej, Sportu i Turystyki Osób Niewidomych i Słabowidzących „Cross”	człon „wychowanie fizyczne”: np. Conseil International pour l’Education Physique et le Sport (i inne) człon „sport / sportowy(a)”: np. Salezjańska Organizacja Sportowa RP, Polski Związek Sportu Niesłyszących ¹ , Deutscher Sportakrobatikbund ² , Federazione Italiana Sport Invernali ³ (i inne) człon „olimpijski / olimpiady”: np. International Olympic Committee (+ podległe mu narodowe komitety olimpijskie, 7 stowarzyszeń regionalnych, ok. 100 międzynarodowych związków sportowych), Polski Komitet Paraolimpijski, Narodowe Stowarzyszenie Olimpiady Specjalne (i inne) człon „rehabilitacja”: np. Fundacja Aktywnej Rehabilitacji (i inne)
Nazwy ministerstw / departamentów / jednostek organizacyjnych zajmującej się kwestiami KF	Rada do spraw Młodzieżowych i Kultury Fizycznej (Polska, 1948–1989), Główny Urząd Kultury Fizycznej (Polska, 1948–1989)	człon „sport”: np. Ministry of family, culture, sports and youth (Barbados), Ministère des sports, de la jeunesse, de l’éducation populaire et de la vie associative (Francja), Ministry for Sport (Gibraltar), Ministry of youth affairs and sports (Indie), Ministère des sports (Luksemburg), Bundesministerium für Landesverteidigung und Sport (Austria) człon „turystyka”: np. Ministry of tourism, culture and sport (Kanada) i wiele innych.
Nazwy dokumentów, ustaw i rozporządzeń	Ustawa z dnia 18 stycznia 1996 r. o kulturze fizycznej	Ustawa z dnia 25 czerwca 2010 r. o sporcie Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o usługach turystycznych, Europejska Karta Sportu z 24.09.1992 r. (Rada Europy), Karta Olimpijska Biała księga na temat sportu
Nazwy przedmiotów szkolnych	—	wychowanie fizyczne / PE (physical education) / éducation physique / educazione fisica / motoria szkolne koło sportowe (SKS), PE/Gym (w USA), Sport/Sportunterricht, scienze motorie
Nazwy szkół wyższych i uniwersytetów w obszarze KF	Wyższa Szkoła Kultury Fizycznej i Turystyki im. Haliny Konopackiej	człon „wychowanie fizyczne”: np. Akademia Wychowania Fizycznego, Accademia di Educazione Fisica di Roma (obecnie: Università degli Studi di Roma „Foro Italico”) i wiele innych człon „turystyka”: np. Wyższa Szkoła Turystyki i Rekreacji i wiele innych człon „sport”: np. Wyższa Szkoła Edukacja w Sporcie, Deutsche Sporthochschule, United States Sports Academy, Polsko-Czeska Wyższa Szkoła Biznesu i Sportu Collegium Glacense i wiele innych

Nazwy obiektów sportowych	–	ośrodek sportu, ośrodek sportu i kultury, ośrodek rekreacji, centrum / ośrodek zdrowia, centrum / ośrodek spa / wellness / odnowy biologicznej, stadion, Arena / Park / Dome, fitness club / klub, gimnazjon
Tytuły (przykładowe) czasopism naukowych zajmujących się kwestiami KF*	<i>Physical Culture and Sport. Studies and Research,</i> <i>Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Seria: Kultura Fizyczna,</i> <i>Scientific Review of Physical Culture</i>	człon „sport”: np. <i>Studies in Sport Humanities, Journal of Sports Sciences</i> i inne człon „rekreacja”: np. <i>Journal of Applied Recreation Research, Journal of Leisure Research</i> i inne człon „turystyka”: np. <i>Annals of Tourism Research, Journal of Tourism & Hospitality</i> i inne człon „zdrowie”: np. <i>Journal of Physical Activity and Health, Progress in Health Sciences</i> i inne człon „aktywność”: np. <i>Physical Activity Review, Baltic Journal of Health and Physical Activity</i> i inne człon „rehabilitacja”: np. <i>Archives of Physical Medicine and Rehabilitation, Postępy Rehabilitacji</i> i inne człon „fizjoterapia”: np. <i>Arts in Physiotherapy, Journal of Physiotherapy</i> i inne człon „wychowanie fizyczne”: np. <i>European Journal of Physical Education, Journal of Physical Education and Sports Management</i> i inne człon „fitness”: np. <i>Journal of Sports Medicine and Physical Fitness, Polish Journal of Health and Fitness</i> i inne

Tabela 3. Obecność pojęcia *kultura fizyczna* i innych konkurencyjnych terminów w różnych kontekstach społecznych w wybranych językach

* Na podstawie wykazu punktowanych czasopism naukowych opublikowanego przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego 23.12.2015 r., <www.nauka.gov.pl/ujednolicony-wykaz-czasopism-naukowych/> oraz Polskiej Bazy Nauki, <www.pbn.gov.pl/> [15.03.2017].

Zródło: opracowanie własne

Można stwierdzić, że w nazwach organizacji, stowarzyszeń, federacji, rad, towarzystw i ośrodków termin *kultura fizyczna* występuje sporadycznie i tylko w kontekście

⁵ To tylko przykładowy polski związek sportowy. 3 lutego 2016 r. minister sportu i turystyki Witold Bańka ogłosił wykaz 73 polskich związków sportowych, których nazwy zbudowane są przeważnie zgodnie ze wzorem „Polski Związek + nazwa dyscypliny sportowej”. W żadnej nazwie, pod żadną postacią, nie figuruje „kultura fizyczna”.

⁶ To tylko przykładowy niemiecki związek sportowy. Jest ich wiele i zawierają zazwyczaj w nazwie człon „deutsche(r)” (niemiecki), nazwę dyscypliny sportowej oraz człon Band / Verband / Verein / Union.

⁷ To tylko przykładowy włoski związek sportowy, których jest łącznie około 65 (45 oficjalnie uznanych przez CONI oraz te poświęcone nieolimpijskim i nieklasycznym dyscyplinom sportowym, np. rafting, brydż, bowling, wspinaczka, bieg na orientację). Zazwyczaj zawierają w nazwie człon „italiano(a)” (włoski), „federazione/club” oraz nazwę dyscypliny.

polskim. W innych kręgach kulturowych króluje nośne hasło *sport*, nawet jeśli — *de facto* — działalność danej organizacji ma charakter szerszy.

W nomenklaturze administracji państwowej zarówno na poziomie wykonawczym, jak i legislacyjnym pojęcie *kultura fizyczna* właściwie nie występuje jako takie, i uległo rozczłonkowaniu na części składowe (*sport*, *turystyka* itd.). Warto się przyjrzeć ułożeniu poszczególnych elementów kultury fizycznej w strukturze administracji rządowej w różnych państwach (notabene to materiał wystarczający prawdopodobnie na osobny artykuł). Wiersz drugi tabeli 3 poświęcony jest nazwom ministerstw, departamentów oraz urzędów państwowych. Jak widać nie istnieje Ministerstwo (ani Departament czy Urząd) Kultury Fizycznej, a poszczególne składniki KF „tują” się po przeróżnych resortach. Prawdopodobnie taka odnosi się zarówno do rządowej administracji w Polsce, jak i w innych krajach. *Turystyka* „wędruje” między działem ekonomicznym / gospodarczym, zagospodarowania przestrzennego, transportu, środowiska, sportu, kultury / dziedzictwa kulturowego, sport natomiast, jeśli nie stanowi jednostki autonomicznej, bywa dokooptowany do edukacji narodowej, turystyki, polityki regionalnej, obrony narodowej lub spraw wewnętrznych (w tym ostatnim wypadku niewidoczny w nazwie)⁸. W wielu krajach sprawy sportu połączone są z kwestiami młodzieży (Gruzja, Korea Południowa, Francja, Iran, Indie, Malezja, Azerbejdżan, Ghana, Mołdawia, Turcja). W nazwach dokumentów termin KF występuje sporadycznie, np. w nazwie jednej ze starszych polskich ustaw. Mamy jednak do czynienia z deprecjacją i „urzędową degradacją” pojęcia *kultura fizyczna* i z wyraźną tendencją do zastąpienia go przez termin *sport*: za taki akt należy uznać Ustawę z dnia 25 czerwca 2010 r. o sporcie (Dz.U. 2010, nr 127, poz. 857). Wspomniana ustawa jest zresztą konsekwencją imperialnej ekspansji MKOl-u, zmierzającej do wykreowania sportu jako uniwersalnego pojęcia aktywności ruchowej (Jaworski 2010: 6–8). W innych ważnych aktach dotyczących interesującej nas dziedziny termin KF jest nieobecny. Co ciekawe, ręczne wyszukiwanie sformułowania *kultura fizyczna* w samym tekście ważnych dokumentów, takich jak *Karta Olimpijska* lub *Biała księga na temat sportu* (raport Komisji Europejskiej; w terminologii Unii Europejskiej białe księgi to dokumenty zawierające opracowanie urzędowe, koncepcyjne propozycje działań i zadań odnoszące się do poszczególnych dziedzin polityki unijnej) nie przyniosło pozytywnego rezultatu — wszechobecne jest słowo *sport*.

Na poziomie szkolnictwa powszechnie używane są dwie opcje: *wychowanie fizyczne* lub *sport*, nie ma natomiast przedmiotu *kultura fizyczna*.

W nazwach państwowych szkół wyższych (kolegiów, uniwersytetów czy akademii), polskich oraz zagranicznych, pojęcie *kultura fizyczna* nie pojawia się w ogóle. Nie ma Aka-

⁸ Tylko w ostatnich latach sport kilkakrotnie zmieniał miejsce w ministerstwach polskich: Ministerstwo Edukacji Narodowej i Sportu (2001–2005); Ministerstwo Sportu (2005–2007); Ministerstwo Sportu i Turystyki (2007–) oraz włoskich: Dipartimento per le politiche giovanile e le attività sportive (2006–2008); autonomiczne Ufficio per lo sport (2008–2012) w czwartym rządzie Silvia Berlusconi; Dipartimento per gli affari regionali, il turismo e lo sport (2012–2013); Dipartimento per gli affari regionali, le autonomie e lo sport (2013–).

demii Kultury Fizycznej, bywają natomiast akademie i uniwersytety sportowe. W sześciu miastach Polski funkcjonują Akademie Wychowania Fizycznego⁹. W oficjalnej nazwie zawiera się zazwyczaj nazwę miasta goszczącego (w Warszawie, Krakowie, Poznaniu, Gdańsku, we Wrocławiu, w Katowicach) oraz ewentualnie imię i nazwisko patrona lub założyciela uczelni, które może być poprzedzone sformułowaniem „imienia” (np. im. Józefa Piłsudskiego, im. Jędrzeja Śniadeckiego, im. Bronisława Czecha, im. Eugeniusza Piaseckiego, im. Jerzego Kukuczki). Należy ponadto zauważyć, że gdańska uczelnia wprowadziła do nazwy człon *sport*: Akademia Wychowania Fizycznego i Sportu im. Jędrzeja Śniadeckiego w Gdańsku. Należy to chyba potraktować jako zabieg marketingowy, szczególnie że program studiów tej uczelni nie różni się znacznie od *curriculum* uczelni „tylko” wychowania fizycznego (w nazwie). W nazwach branżowych uczelni prywatnych czy niepublicznych (jakby na wzór uczelni zachodnich) powszechnie występują terminy *sport* lub *turystyka*. W Polsce funkcjonuje także niepubliczna Wyższa Szkoła Kultury Fizycznej i Turystyki im. Haliny Konopackiej. W wypadku zagranicznych uczelni albo pojawia się wyraz *sport* w samej nazwie, albo gdy studiuje się na wydziale lub w instytucie uniwersytetu ogólnego (tytuł uniwersytetu jest prestiżowy), wtedy w nazwie danego departamentu najczęściej widnieje hasło *sport* (przykładowo: Institut für Sport und Sportwissenschaft na Universität Heidelberg, Universitatssportinstitut w Wiedniu, Scienze Motorie e dello Sport na Università Cattolica del Sacro Cuore w Mediolanie).

W nazwach obiektów sportowych nie stwierdzono członu *kultura fizyczna*. W nazwach placówek dedykowanych dla aktywnych klientów najczęściej występuje hasło *fitness* (*club / klub / studio / centrum / ośrodek*). W języku potocznym mówi się, że idzie się „na siłownię” („to the gym”) lub „na siłkę” (innowacja zgodna z tendencją do ekonomiczności języka), a nie do „ośrodka kultury fizycznej” czy „centrum formacji cielesnej”. Siłownia kojarzy się jednak przede wszystkim z treningiem siłowym, kulturystyką i z małą liczbą urządzeń *cardio* (a także ze zdecydowaną przewagą mężczyzn wśród użytkowników). Są też obiekty szeroko rozumianej odnowy biologicznej, w których nazwie występuje hasło *spa* (z łac. *sanus per aquam*, ‘zdrowy poprzez wodę’) lub *wellness* (ang. ‘dobrostan’). Ciekawą tendencję można zaobserwować w nazewnictwie wielofunkcyjnych budowli przeznaczonych do rozgrywania zawodów różnych dyscyplin sportowych oraz innych masowych imprez widowiskowych lub komercyjnych (np. koncerty czy targi). Do niedawna obiekty takie nazywano w zasadzie wyłącznie „stadionami” (ang. *stadium*, niem. *Stadion*, fr. *stade*, wł. *stadio*), odwołując się — klasycznie — do starożytnych korzeni sportu: ze starogreckiego terminu *στάδιον* (stadion, ‘miejsce, gdzie ludzie stoją’) był jednostką długości używaną w starożytnej Grecji i równą 600 stopom (ok. 180 m), a bieżnia greckich stadionów miała właśnie długość równą jednemu stadionowi (Engels 1985: 300). Obecnie często spotyka się człon *arena* (Allianz Arena w Monachium, Donbas Arena w Doniecku, Arena Zabrze, PGE Arena, Amsterdam ArenA, Commerzbank-Arena we Frankfurcie nad Menem), który także ma obcojęzyczną etymologię (*arena* z łacińskiego to ‘piasek’) i słowo to oznaczało w starożytności otoczone widownią kolistą miejsce,

⁹ Istnieją także zamiejscowe wydziały, np. w Białej Podlaskiej oraz w Gorzowie Wielkopolskim.

na którym odbywały się różnego typu pokazy, np. cyrkowe lub sportowe. Jest to zatem termin pojemniejszy semantycznie. W nazewnictwie obiektów sportowych *arena* to neosemantyzm, którego atutem jest prawdopodobnie identyczna pisownia w większości języków świata oraz „efekt świeżości” w porównaniu z klasycznym stadionem. Inna konkurencyjna dla stadionu nazwa to *park*: Croke Park w Dublinie, Villa Park w Birmingham, Signal Iduna Park w Dortmundzie. W Stanach Zjednoczonych w nazwach największych obiektów sportowych dominuje słowo *dome* (z ang. ‘sklepienie, kopuła’): Superdome w Nowym Orleanie, Metrodome w Minneapolis, RCA Dome w Indianapolis, Georgia Dome w Atlancie, Alamodome w San Antonio. Na podstawie powyższej przywołanych nazw obiektów sportowych, a także dodając do tego sztandarowy przykład warszawski, należy zwrócić uwagę na jeszcze jedną istotną zmianę w nazewnictwie. Jako iż struktura właścicielska stadionów jest zróżnicowana, a koszt utrzymania bardzo wysoki, popularnym zabiegiem naszych czasów jest uwzględnianie sponsora w nazwie obiektu. Różne przedsiębiorstwa stają się partnerem tytularnym obiektu, w rezultacie czego słyszymy: PGE Narodowy (Warszawa) czy Mercedes-Benz-Arena (Stuttgart).

Ostatni wiersz tabeli 3 poświęcony jest tytułom naukowych czasopism branżowych. Ze względu na ich mnogość, różnorodność oraz nieustannie wzrastającą liczbę i interdyscyplinarność nie sposób przywołać wszystkich publikacji, w których porusza się kwestie — skądinąd bardzo szeroko rozumianej — kultury fizycznej. Badaniem objęto punktowne czasopisma naukowe (uwzględnione w wykazie z grudnia 2015 r.) poświęcone interesującemu nas zagadnieniu (132 czasopisma). W tabeli przedstawiono skróconą wersję wykazu, pokazując pewne tendencje. W tytułach czasopism goszczą przede wszystkim takie słowa kluczowe, jak: *sport, rehabilitacja, turystyka, fizjoterapia, rekreacja, fitness, zdrowie, wychowanie fizyczne, aktywność fizyczna / ruchowa*. Niewiele jest tytułów zawierających nazwę *kultura fizyczna* — trzy. Należy się zastanowić nad przyczynami takiego stanu rzeczy. Na pewno jest to pojęcie dosyć szerokie, a niektóre czasopisma są bardziej wyspecjalizowane lub/i interdyscyplinarne, w związku z czym ich zakres jest — odpowiednio — węższy. Chodzi tu np. o tematykę turystyki, antropomotoryki, rehabilitacji medycznej / medycyny rehabilitacyjnej / fizjoterapii lub historii / socjologii albo psychologii sportu. Nie ulega jednak wątpliwości, że termin KF nie został wyeksploatowany. Istnieje zaledwie kilka pozycji, w których pojawia się *kultura fizyczna*, a biorąc pod uwagę bogactwo językowe przekładające się na wielorakie opcje nazwania czasopisma (jako człon główny: *Annals / Roczniki, Review / Przegląd, Journal, Folia, Acta, Rozprawy / Studies / Issues* in itd.; dodatkowe epitety afiliacyjne akcentujące międzynarodowość typu *International, World, European* itp., miejsca wydania *American, Polish* itp. lub odniesienie do konkretnej uczelni czy wydawcy), liczba możliwych do wyobrażenia konstelacji jest kilkadziesiąt razy większa. W tym kontekście można przywołać wnioski z przeprowadzonego przez Jaworskiego (2009: 109–122) badania jakościowego poświęconego tytułom konkretnych publikacji naukowych w obszarze kultury fizycznej. Na podstawie frekwencji występowania takich pojęć, jak: *kultura higieniczna, kultura sanitarna, kultura zdrowotna, higiena, wychowanie higieniczne, oświata sanitarna, oświata zdrowotna, wychowanie zdrowotne, edukacja prozdrowotna,*

edukacja zdrowotna, w tytułach publikacji Jaworski (2009) podejmuje się trudnej próby ustalenia chronologii ich funkcjonowania w Polsce i stwierdza, że pewne pojęcia pojawiały się epizodycznie, inne w tym samym czasie były używane w warunkach koegzystencji lub wręcz zamiennie. Finalnie pokazuje przejście od terminu *higiena* (dominującego w latach przedwojennych) do terminu *kultura zdrowotna* (upowszechniającego się od lat 70. m.in. za sprawą propagowanego przez samego Jaworskiego (1977) projektu symbiozy kultury zdrowotnej i fizycznej). Następowало ono na zasadzie modyfikacji i transformacji pojęć, obejmując coraz rozleglejsze zakresy wiedzy i działań przeciwko zagrożeniom oraz w celu wzmocnienia zdrowia człowieka w wymiarze mikro (indywidualnym, jednostkowym) i makro (publicznym, ogólnospołecznym). Termin *kultura fizyczna* ma znaczenie marginalne. Ponadto na przykładzie konkretnej — interesującej nas — socjologii szczegółowej (socjologia kultury fizycznej / sportu) Krawczyk (2011: 28) pokazuje różnice w terminologii stosowanej przez badaczy społecznych w Europie Zachodniej i Ameryce oraz w krajach będących pod ich silnym wpływem: posługują się oni nazwą *socjologia sportu*, a nie *socjologia kultury fizycznej* (Heinemann 1998; Weiss 1999). Termin *socjologia kultury fizycznej* ukształtował się i ugruntował natomiast w krajach Europy Środkowej i Wschodniej oraz został przyjęty w obszarze ich naukowego oddziaływania. Według Krawczyka

[...] warto jednakże zauważyć, że — co prawda sporadycznie — termin ten [tj. kultura fizyczna — J.M.] pojawia się w ostatnich latach także wśród tej pierwszej grupy socjologów, szczególnie w Finlandii. I odwrotnie: nazwa *socjologia sportu* rozprzestrzeniła się bardzo szybko na drugim, wymienionym przez nas obszarze, m.in. w Polsce (Krawczyk 2011: 28).

DYSKUSJA

Autor artykułu nie chce być odebrany jako niepoprawny optymista — krytyk i „kazondzieja”, ubolewający nad obecnym stanem rzeczy i nawołujący do tradycjonalizmu i konserwatyzmu, lecz poniekąd jest to nieuniknione. Kultura fizyczna, szczególnie na poziomie terminologicznym, podlega intensywnemu procesowi dezintegracji i autonomizowania się poszczególnych jej typów, a na czoło wysuwa się sport, który rozwija się niezmiernie szybko i wzbudza powszechne zainteresowanie społeczne, jednostkowe i medialne. W wielu kontekstach to, co jest — racjonalnie rozumując — kulturą fizyczną, nazywa się sportem (nie dotyczy to rzecz jasna każdego użycia tego ostatniego terminu). Mamy zatem do czynienia z zabiegiem *pars pro toto*, zagrażającym wypieraniem pojęciu nadrzędnemu. Rezygnacja z pojęcia *kultura fizyczna* oznacza okrojenie, zaniedbanie korzeni, kulturowe zubożenie i często wręcz wypaczenie sensu szeroko rozumianej prozdrowotnej aktywności fizycznej i troski o rozwój psychofizyczny. Rodzi się pytanie, co jest służebne wobec czego.

Zastanawiające jest wykorzystanie sformułowania „kultura fizyczna i sport”, które jest niepoprawnym użyciem hiperonimu i jednego z hiponimów — tego modnego, nośnego i współcześnie propagowanego. Najlepszym sposobem ujęcia jednocześnie takich elemen-

tów, jak oświata, aktywność, zdrowie, sport, jest przecież właśnie pojemny i zaniedbany termin *kultura fizyczna*. Należałoby się zastanowić, jakie działania mogłoby sprawić, by pojęcie *kultura fizyczna* miało przed sobą perspektywę rosnącej społecznej aprobaty.

Ciekawe wydaje się to, że „sportowe kwestie językowe” nie są mieszkańcom obojętne. Za wyraz tego można uznać obywatelski sprzeciw wobec prób nadania stadionom niefortunnych nazw (kontrowersja dotyczyła np. propozycji *Floating Arena* dla obiektu sportowego w Szczecinie). W takich wypadkach o ekspertyzę proszona jest Rada Języka Polskiego, która wielokrotnie przyczyniła się do uniknięcia „potworka językowego”. Analogiczne instytucje funkcjonują w innych krajach. Można sobie wyobrazić, jak trudne zadanie ma konserwatywna Academie Française odpowiedzialna za niedopuszczanie do obiegu zagranicznego słownictwa we współczesnej terminologii sportowej czy — szerzej — sferze kultury fizycznej, tak obfitującej przecież w anglicyzmy.

Na podstawie przeprowadzonej analizy można stwierdzić, iż jednym z nielicznych bastionów terminu *kultura fizyczna* jest polskie środowisko naukowe (nie mylić z opinią publiczną, w której pojęcie to jest mało rozpowszechnione). Współcześni polscy teoretycy omawianej dziedziny wydają się mocno przywiązani do tej klasycznej terminologii i można by wręcz upatrywać szansę na wyróżnienie się Polski w tym zakresie: jako kontynuatora tradycyjnego pojęcia. Niemniej jednak polskojęzyczne teksty nie trafiają nigdy do międzynarodowego obiegu, jeśli nie są przełożone na inny język (najczęściej angielski) i w związku z tym tradycyjna nomenklatura i tak gubi się w tłumaczeniu.

WNIOSKI

Artykuł poświęcony jest wszechstronnej analizie zestawienia *kultura fizyczna*. Temat ujęto w wielu aspektach wewnątrzno- i zewnątrzjęzycznych, w tym etymologicznym, semantycznym, pragmatycznym, komunikacyjnym, kulturowym, historycznym, a nawet politycznym. W konkluzji omawianą sytuację można sprowadzić do kilku głównych stwierdzeń. Pojemny semantycznie termin *kultura fizyczna* nie jest rozpowszechniony w międzynarodowym obiegu. Są do niego przywiązani polscy uczeni humaniści zajmujący się procesem naukotwórczym, ale w środowisku naukowym na Zachodzie wydaje się on prawie nieobecny. Rezygnacja z tradycyjnego i szerokiego terminu wprowadza chaos pojęciowy, który niejednokrotnie prowadzi do zamieszania i uniemożliwia rzetelne i miarodajne prowadzenie międzynarodowych badań oraz porównywanie i interpretację wyników. Istnieje wiele konkurencyjnych lub pozornie synonimicznych wyrażań, ale ich zakres znaczeniowy jest inny (zazwyczaj mniejszy). W licznych kontekstach triumfy święci nośne hasło *sport*, którego desygnat nie jest jednak tożsamy z tym oznaczanym przez termin *kultura fizyczna*.

BIBLIOGRAFIA

- Adams M. 2009: *Mr. America: How Muscular Millionaire Bernarr Macfadden Transformed the Nation Through Sex, Salad, and the Ultimate Starvation Diet*, New York: Harper Collins.
- Bale J. 2002: *Imagined Olympians: Body Culture and Colonial Representation in Rwanda*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Bittner I. 1995: *Kultura fizyczna jako sfera psychofizycznej aktywności człowieka. Studia teoretyczno-metodologiczne*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Demel M. 1974: Pojęcie kultury fizycznej, [w:] Krawczyk Z. (red.), *Filozofia i socjologia kultury fizycznej. Wybór tekstów*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 215–218.
- Eichberg H. 1998: *Body Culture: Essays on Sport, Space and Identity*, London: Routledge.
- Eichberg H., Hansen J. (red.) 1989: *Korperkulturen und Identität. Versuche einer alternativen Aufmerksamkeit*, Munster: Lit Verlag (Association Internationale d'Anthropologie Corporelle).
- Engels D. 1985: The Length of Eratosthenes' Stade, *American Journal of Philology* 106(3), 298–311.
- Ernst R. 1991: *Weakness is a Crime: The Life of Bernarr Macfadden*, Syracuse (NY): Syracuse University Press.
- Gaj J., Hądzelek K. 1991: *Dzieje kultury fizycznej w Polsce w XIX i XX wieku. Koncepcje, uwarunkowania i efekty instytucjonalnej działalności*, Poznań: AWF.
- Godlewski P. 2005: „Kultura fizyczna” — termin i system na usługach marksistowskiej ideologii, [w:] Dziubiński Z. (red.), *Sport jako kulturowa rzeczywistość*, Warszawa: Salezjańska Organizacja Sportowa Rzeczypospolitej Polskiej, 520–527.
- Golka M. 2008: *Socjologia kultury*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Griffith M.R. 2000: Apostles of Abstinence: Fasting and Masculinity during the Progressive Era, *American Quarterly* 52(4), 599–636.
- Grossing S. 1993: *Bewegungskultur und Bewegungserziehung*, Schorndorf: Hofmann.
- Haag H., Mess F., Haag G. 2012: *Dictionary: Sport — Physical Education — Sport Science*, Berlin: Logos Verlag.
- Heinemann K. 1998: *Einführung in die Soziologie des Sports (Sport und Sportunterricht)*, Schorndorf: Hofmann.
- Herder J.G. 1962: *Myśli o filozofii dziejów*, tłum. J. Galecki, wstęp E. Adler, t. 1, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Jacynowski L. 2000: System nauk o kulturze fizycznej (próba uporządkowania), *Zagadnienia Naukoznawstwa* 1, 25–43.
- Jankowski K.W. 2011: Państwo, polityka i kultura fizyczna, [w:] Dziubiński Z., Krawczyk Z. (red.), *Socjologia kultury fizycznej*, Warszawa: AWF, 284–297.
- Jaworski Z. 1977: *Propedeutyka kultury zdrowotnej i fizycznej w systemie edukacji. Zarys przyszłościowego modelu*, Warszawa: AWF.
- Jaworski Z. 2009: Transformacja pojęć: od higieny do kultury zdrowotnej, *Zdrowie — Kultura Zdrowotna — Edukacja* IV, 109–122.
- Jaworski Z. 2010: Imperium Sportu — refleksje niedokończone, *Lider* 11, 6–8.
- Kłoskowska A. 1981: *Socjologia kultury*, Warszawa: PWN.
- Korsgaard O. 1982: *Kampen om kroppen. Dansk idrets historie gennem 200 år*, Copenhagen: Gyldendal.
- Kosiewicz J. 2004: *Filozoficzne aspekty kultury fizycznej i sportu*, Wrocław: Wydawnictwo BK.

- Krawczyk Z. 1982: Kształtowanie się teorii kultury fizycznej, *Kultura Fizyczna* 10–12, 2–6.
- Krawczyk Z. 1983: *O kulturze fizycznej. Studia i szkice*, Warszawa: Wydawnictwo AWF.
- Krawczyk Z. 1997: Kultura fizyczna, [w:] Krawczyk Z. (red.), *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Kultura Fizyczna, sport*, Warszawa: Instytut Kultury, 11–12.
- Krawczyk Z. 2011: *Powstanie i rozwój socjologii kultury fizycznej*, [w:] Dziubiński Z., Krawczyk Z. (red.), *Socjologia kultury fizycznej*, Warszawa: AWF, 19–37.
- Lipóński W. 2004: *Rochwist i palant. Studium etnologiczne dawnych polskich sportów i gier ruchowych na tle tradycji europejskiej*, Poznań: AWF.
- Lipóński W. 2014: Najdawniejsze tradycje i przemiany języka sportu w Europie, [w:] Dziubiński Z., Rymarczyk P. (red.), *Kultura fizyczna a zmiana społeczna*, Warszawa: Akademia Wychowania Fizycznego im. Józefa Piłsudskiego, Salezjańska Organizacja Sportowa Rzeczypospolitej Polskiej, 313–327.
- Mauss M. 1973: Techniques of the Body (Les techniques du corps), *Economy and Society* 2, 70–88.
- Mrozek D.J. 1987: The Scientific Quest for Physical Culture and the Persistent Appeal of Quackery, *Journal of Sport History* 14(1), 76–82.
- Nielsen N.K. 1993: *Krop og oplysning. Om kropskultur i Danmark 1780–1900*, Odense: Odense Universitetsforlag.
- Pawłucki A. 2015: *Nauki o kulturze fizycznej*, Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Piątkowska M. 2006: Rozumienie pojęcia kultura fizyczna na świecie, *Kultura Fizyczna* 9–12, 83–86.
- Ragazzini G. 2002: *Dizionario dello sport inglese-italiano italiano-inglese*, Bologna: Zanichelli.
- Sironen E. 1995: *Urheilun aika ja paikka*, Jyväskylä: LIKES.
- Szymański L. 2004: *Kultura fizyczna i turystyka w Polsce Ludowej 1944–1989*, Wrocław: Studia i Monografie AWF we Wrocławiu 74.
- Todd J. 1987: Bernarr Macfadden: Reformer of Feminine Form, *Journal of Sport History* 14(1), 61–75.
- Urniał J. 2015: Kultura fizyczna jako przedmiot naukowego poznania, *Rozprawy Naukowe Akademii Wychowania Fizycznego w Warszawie* 48, 17–24.
- Vestergård Madsen B. 2003: *Oplysning i bevægelse. Kultur, krop og demokrati i den folkelige gymnastik*, Århus: Klim.
- Wedemeyer-Kolwe B. 2004: *„Der neue Mensch“. Körperkultur im Kaiserreich und in der Weimarer Republik*, Würzburg: Königshausen & Neumann.
- Weiss O. 1999: *Einführung in die Sportsoziologie*, Wien: WUV-Universitätsverlag.
- Wharton J.C. 1982: *Crusaders for Fitness: The History of American Health Reformers*, Princeton NJ: University Press Princeton.
- Wohl A. 1974: Kultura fizyczna i jej specyfika, [w:] Krawczyk Z. (red.), *Filozofia i socjologia kultury fizycznej*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 219–221.
- Wood C. 2003: *Bernarr Macfadden: A Study in Success*, Whitefish (MT): Kessinger Publishing LLC.

ŹRÓDŁA

- Bańko M. (red.) 2000: *Imy słownik języka polskiego*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Biała księga na temat sportu* 2007, Luksemburg: Urząd Oficjalnych Publikacji Wspólnot Europejskich.
- Doroszewski W. (red.) 1958–1969: *Słownik języka polskiego*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Dubisz S. (red.) 2003: *Uniwersalny słownik języka polskiego*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Karta Olimpijska* 2013, Lozanna: Międzynarodowy Komitet Olimpijski.
- Słownik języka polskiego PWN* 2007, wyd. 3, oprac. zbiorowe, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Ustawa z dnia 18 stycznia 1996 r. o kulturze fizycznej (Dz.U. 1996, nr 25, poz. 113, rozdz. 1 art. 1).
- Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o usługach turystycznych (Dz.U. 1997, nr 133, poz. 884).
- Ustawa z dnia 25 czerwca 2010 r. o sporcie (Dz.U. 2010, nr 127, poz. 857).
- Wykaz punktowanych czasopism naukowych Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego z 23.12.2015 r., <www.nauka.gov.pl/ujednolicony-wykaz-czasopism-naukowych/>.

ABSTRACT

The term of physical culture from a sociolinguistic perspective

Key words: physical culture, culture, sport, language, sociolinguistics.

The present paper addresses the issues of etymology, history, meaning and range of the term “physical culture” as well as the contemporary use of the very name in different social contexts and in chosen languages covered by the analysis (Polish, English, German, French and Italian and sporadically other languages). The research findings evidence that we may have to do with a term threatened with extinction because, for a variety of reasons, the most comprehensive term for a holistic care and improvement of human health and capacity performance, all motor activities, sport, movement therapy, physical exercises and education tend to be replaced by ‘false’ synonyms and by hyponyms whose semantic field is included within that of hypemymic physical culture.